

Розділ 7. ІНТЕЛІГЕНЦІЯ ЗАХІДНОЇ УКРАЇНИ В 1939–1941 РОКАХ: МІЖ ПРИСТОСУВАННЯМ І ОПОРОМ

Від кінця ХІХ ст. і до початку Другої світової війни на західноукраїнських землях, і передусім у Львові, склався потужний інтелектуальний потенціал у політичній, економічній, науковій і церковно-духовній сферах. Інтелігенція краю в цей час формувалася на полінаціональній основі, під безпосереднім впливом європейської культури і цивілізації, на традиціях вільнодумства, на засадах приватної ініціативи, демократизму, загальнолюдських політичних і культурних цінностей. Краща її частина, вважаючи своїм громадянським обов'язком сумлінну працю і активну суспільну діяльність, сповна виконувала націотворчу функцію, виступала головним носієм духовної енергії своїх народів, слугувала еталоном моралі й культури. І хоч політичні й економічні умови часто не сприяли повній самореалізації творчих потенцій інтелігенції, саме вона виявилася найбільш діяльною силою у вирішенні найактуальніших проблем життя суспільства.

Цілком зрозуміло, що цей інтелектуальний потенціал не міг органічно вписатися в радянську тоталітарну систему, яка утверджувалася тут після вересня 1939 р. У нових політичних умовах від інтелігенції вимагали стати слухняним зряддям втілення класових та ідеологічних догм більшовицької партії, що означало відмовитися від власних переконань, загальнолюдських цінностей і загалом від свого «я». Цю ситуацію західноукраїнська еліта, яка представляла широкий спектр ідеологічних та світоглядних позицій, відчула практично відразу після вступу Червоної армії.

Виразна внутрішня диференціація західноукраїнської інтелігенції знайшла безпосереднє відображення у ставленні до вступу Червоної армії в Західну Україну і подальших заходів сталінського тоталітарного режиму в регіоні, що згодом став частиною СРСР. Вже сам факт переходу радянськими військами східного польського кордону, зайняття ними західноукраїнських земель викликало неоднозначну реакцію інтелігенції: від повного несприйняття до палкої підтримки. Чимало підприємців, вищих державних урядовців, функціонерів політичних партій і громадських організацій, поки існувала така можливість, відразу вдалися до еміграції. Усвідомлюючи небезпеку від нової влади, в німецьку зону окупації до кінця 1939 р. перебралося понад 20 тис. українців. На території так званої Генеральної губернії (створеної нацистами в жовтні 1939 р. у центральній частині окупованої Польської держави) знайшли притулок чільні представники політичних партій, зокрема: голова Українського національно-демократичного об'єднання Василь Мудрий, лідери Української соціалістично-радикальної партії Матвій Стахів та Остап Павлів, Української соціал-демократичної партії – Лев Ганкевич, Фронту національної єдності зі своїм провідником Дмитром

Палієвим, кількості діячів Організації українських націоналістів на чолі зі Степаном Бандерою¹.

Основна ж частина західноукраїнської інтелігенції залишилась і зайняла загалом вичікувальну (з різними відтінками) позицію, сподіваючись на мирне співіснування з новою владою, адже спершу вона багатьом (передусім полякам) здавалася тимчасовою. Польська інтелігенція, як і весь польський загал, жила переважно очікуванням непевного майбутнього, відчуваючи себе зрадженою власним урядом. Багатьох поляків охопило глибоке розчарування, відчай і депресія. Навіть чоловіки-поляки не могли стримати сліз розпачу, коли бачили на вулицях Львова польські військові частини з білими прапорами капітуляції². За таких умов про будь-який відкритий опір цивільного населення радянським окупаційним військам не могло бути й мови. Польська інтелігенція намагалася зрозуміти можливі наслідки розвитку екстремальної ситуації і прагнула не конфліктувати з новою владою, не усвідомлюючи належно всієї небезпеки, яка крилася в ній. Спершу вона багатьом полякам здавалася тимчасовою³. Тільки найбільш радикально-негативно налаштовані до неї шукали виходу у створенні підпільних антирадянських організацій⁴.

Досить стримано повела себе в перші дні приходу радянських військ дуже поляризована в ідейно-політичному плані єврейська еліта, серед якої традиційно сильними залишалися пропольські політичні й культурно-цивілізаційні орієнтації. Така позиція певною мірою контрастувала з виразним позитивно-прихильним ставленням більшості єврейської громадськості до приходу Червоної армії. Найповажнішою причиною поширеності прорадянських симпатій серед євреїв були не лише і не стільки наявність поважної частки серед них прихильників марксистської теорії, зокрема колишніх членів компартій Польщі і Західної України, які навіть після розпуску цих партій у 1938 р. вважали себе комуністами, як прагматичний розрахунок: там, куди вступали війська СРСР, не мало бути німецької зони окупації⁵. Про антигуманність нацистського режиму, антисемітські погроми в Німеччині з часу приходу Гітлера до влади загалом було добре відомо в Польщі. Радянські війська в очах більшості західноукраїнських євреїв, а також їхніх одноплемінників – біженців, могли забезпечити їм особисту безпеку й захищеність. У другій половині вересня 1939 р., на початку розгортання військових дій Червоною армією на західноукраїнських землях, місцева єврейська молодь брала активну участь у створенні й діяльності тут нових органів влади – революційних комітетів (ревкомів), головне завдання яких полягало у встановленні «революційного» порядку в містах і селах, забезпечені охорони державного і громадського майна тощо. У Станіславському, Тернопільському і

¹ Кубійович В. Українці в генеральній Губернії 1939–1941. Історія Українського центрального комітету. Чикаго: Вид-во Миколи Денисюка, 1975. С. 56–57.

² Nowakowski Z. Przedmowa. *Schleyen K. Lwowskie Gawędy*. London; Toronto. (b.d. w.). S. 5.

³ Węgiński J. Lwów pod okupacją sowiecką 1939–1941. Warszawa, 1991. S. 28.

⁴ Ibid. S. 23–27.

⁵ Грицак Я. Нарис історії України: формування модерної української нації XIX–XX ст. Київ: Генеза, 1996. С. 212.

Луцькому ревкомах євреї становили одну третину⁶. Ізраїльський історик Шимон Редліх, описуючи сприйняття євреями нової влади в Бережанах, зазначив: «Деякі євреї, особливо молоді й освічені мали зуб на польську державу через дискримінаційну політику в освіті і занятості. Наявність єврейських офіцерів і солдатів у лавах Червоної армії викликала відчуття полегшення і солідарності. Для відносно небагатьох єврейських комуністів прихід Советів здавався мрією, що здійснилася»⁷.

Жевріла надія на мирне співіснування з новою владою у значної частини української інтелігенції. Чимало з інтелігентів-українців підсвідомо сподівалися вижити в «традиційній якості», гадаючи, що влада використає їх, хоча б з огляду на їхню близькість і повагу до місцевого населення. Українська інтелігенція, зрозуміло, знала про жорстокі репресії проти «ворогів соціалізму», голодомор 1932–1933 рр. у підрадянській Україні, проте справжніх масштабів трагедії за Збручем вона все ж не усвідомлювала. Щобільше, як зазначав у щоденнику ректор Станіславської греко-католицької семінарії А. Бойчук, цілком об'єктивну інформацію про СРСР і УРСР галицька інтелігенція часто вважала «переборщеною»¹³. Багато з них трактувало вересневу ситуацію на західноукраїнських землях як геополітичну неминучість, сподіваючись, що політичний режим у СРСР, дещо еволюціонуючи через воєнний стан та якісно інші суспільно-політичні й соціально-економічні умови, буде зважати на традиції українців у краї. Врешті-решт, вибір позицій нерідко був зумовлений не стільки ідейно-політичними поглядами, скільки інстинктами самозбереження в одних і консерватизмом, інертністю в інших.

«Всіх їх, – писав у 1940 р. поет Роман Купчинський, – серед нещастя потішала думка: прийдуть українці із Східної України, усе ж таки свої люди. Живуть якось, то й нам прийдеться. Будемо разом, а це вже велика річ»⁸. Не виняток становили й такі «аристократи духа», які були сповна свідомі небезпеки, що їм загрожувала, але вважали за свій громадянський обов'язок залишитися зі своїм народом і розділити його долю в цей складний час. Провідні діячі українських політичних партій і насамперед Українського національно-демократичного об'єднання (УНДО), керуючись настроєм, який в ті дні образно сформулював член ЦК УНДО, польський сенатор (1935–1937) Остап Луцький («Вміли ми бути генералами за добрих часів, то мусимо ними бути й за гірших»)⁹, вирішили засвідчити готовність співпрацювати з радянською адміністрацією за умов збереження в Галичині давніх організаційних структур господарського та культурного життя українців, недопущення переслідування духовенства, Церкви та ін. Цю позицію авторитетна делегація на чолі зі старійшиною українських політиків Галичини 80-річним К. Левицьким виклала 24 вересня під час зустрічі

⁶ Хонигсман Я. Катастрофа еврейства Западной Украины. Евреи Восточной Галиции, Западной Вольни, Буковины и Закарпатья в 1933–1945 гг. Львов, 1998. С. 92.

⁷ Редліх Ш. Разом і нарізно в Бережанах. Поляки, євреї та українці. 1919–1945. Бережани; Київ, 2002. С. 140.

⁸ Культурне життя в Україні. Західні землі. Документи і матеріали / упоряд.: Т. Галайчак, О. Луцький, Б. Микитів та ін.; відп. ред. Ю. Сливка. Київ: Наукова думка, 1995. Т. 1: 1939–1953. С. 126.

⁹ Цит. за: Витанович І. Історія українського кооперативного руху. Нью-Йорк, 1964. С. 362.

з офіційними представниками СРСР у Львові. Того ж дня, щоб підтвердити лояльність до нової влади і вберегти від можливих переслідувань партійний актив, лідери УСРП і УСДП подали представникам нової влади постанови про само-розпуск. Наступного дня таку ж заяву склали представники УНДО¹⁰.

Намагалися пристосуватися до нових обставин і галицькі москвофіли, що зайняли підкреслено лояльну позицію. 26 вересня 1939 р. від імені так званого «Народного Совету Галицької Землі» О. Павенцький, Ю. Марков, В. Ваврик, З. Медицький, Ю. Юрчакевич у привітанні до Червоної армії за-певнили: «... від сьогоднішнього дня все населення Галицької Землі, робітники, селяни і інтелігенція, чесно, безперервно і самовіддано будуть працювати на користь Червоної Армії і спільної Батьківщини і з повними грудьми кличемо: Хай живе Радянська Робітнича-Селянська Країна під розумним керівництвом вождів пролетаріату товаришів Сталіна і Молотова!»¹¹. 29 вересня, тобто через три дні, Юліан Юрчакевич і ще шість його однодумців (Ілля Василець, Іван Мізерак, Іван Ткач, Василь Гуреш, Михайло Юрковський, Іван Ромцьо) як представники Лемківщини у Львові поставили підписи під листом до Раднаркому СРСР. У ньому вони просили змінити лінію кордону між Німеччиною і Радянським Союзом так, щоб «їх рідний край і область між Попрадом і Сяном назавжди увійшла до складу Союзу Радянських Соціалістичних Республік»¹².

Позицію душпастирів висловив митрополит Андрей Шептицький у зверненні «До духовенства», що з'явилося друком на початку жовтня 1939 р.: «Настала нова епоха... Програма нашої праці така: будемо повинуватися владі, слухатись законів, оскільки вони не противні Божому закону, не будемо мішатися до політики і світських справ, не перестанемо жертвенно працювати для Христової справи в нашій народі»¹³.

Загалом, національна ідея продовжувала домінувати в серцях національно свідомих громадян. Головний її постулат – примат національних інтересів над соціально-класовими й ідейно-політичними, визначав настрій і поведінку багатьох інтелігентів, свідомих селян та робітників. Зрозуміло, що більшовицька пропаганда прагнула завоювати довір'я галичан і волинян гаслами возз'єднання українських земель. Тому немало українців, заворожених соборним поривом, вбачали у радянській владі рятівника знедоленої української нації. Нова влада з перших днів прагнула знайти підтримку з боку інтелігенції, вона вступала в тісні контакти з діячами культури і науки, демонструвала прихильне ставлення до неї, закликаючи до спільної праці в ім'я народу. Оскільки справжні наміри влади не були відомі, то її дії сприймалися як знак толерантності до української справи. Відтак дезорієнтована пропагандою українська інтелігенція певний час не мала чіткого розуміння ситуації і сприймала бажане за дійсне. Вже 26 вересня 1939 р. у Львові відбулося засідання представників усіх українських

¹⁰ Німчук І. 595 днів совєтським в'язнем. Торонто, 1950. С. 25–26.

¹¹ Державний архів Львівської області (Держархів Львівської обл.). Ф. Р-221. Оп. 1. Спр. 34. Арк. 243–243 зв.

¹² Там само. Арк. 241–241 зв.

¹³ «До духовенства». *Львівські архієпархіальні відомості*. 1939. № 9–10. С. 205.

культурно-освітніх установ, які вислали «привітання Червоній армії і Радянській владі»¹⁴. Частина з цих представників втягували в політичні спектаклі, доручаючи їм виступати на численних мітингах і зборах, підписувати звернення і петиції від імені народу на підтримку радянської влади. Чимало українських інтелігентів потрапляло під гіпноз гарних слів про любов до своєї землі, про велике і щасливе майбутнє українського народу, які виголошували до них у промовах на мітингах і зборах перед різною аудиторією знані діячі культури з радянської України: М. Бажан, О. Корнійчук, О. Довженко, В. Сосюра, А. Малишко та ін.¹⁵. Уже наприкінці вересня – на початку жовтня 1939 р. на шпальтах «Вільної України» – пресового органу політуправління Українського фронту і тимчасового управління Львова – представники українських громадських організацій і товариств (лікарі, письменники, журналісти, діячі театрального й образотворчого мистецтва) заявили про позитивне ставлення до змін, які відбулися після приходу Червоної армії, та їхню готовність самовіддано виконувати професійні обов'язки. Серед тих, чий прізвища стоять під такими заявами, знаходимо імена науковців Івана Раковського, Кирила Студинський, Івана Крип'якевича, Володимира Дорошенка, Юрія Полянського, Ярослава Пастернака, лікарів Тита-Євгена Бурачинського, Юліана Кордюка, Леонтія Максимонька, Максима Музики, Маріяна Панчишина, Софії Парфанович, Олександра Лаврівського, Романа Осінчука, діячів театру Йосипа Стадника, Івана Рубчака, Володимира Блавацького, Лесі Кривіцької, Андрія Петренка, письменників Ярослава Галана, Романа Купчинського, Михайла Рудницького, Івана Керницького, Дениса Лукіяновича, композиторів Станіслава Людкевича, Василя Барвінського, Нестора Нижанківського, художників Володимира Ласовського, Олени Кульчицької, Ярослави Музики, Михайла Осінчука, Сергія Литвиненка, Івана Іванця та інших. Зрозуміло, що нині важко однозначно оцінити обставини та – головне – мотиви, якими керувалися ці авторитетні люди, і що переважало в їхній позиції – політична наївність чи усвідомлення безвихідності. Щоправда, деякі з них (І. Раковський, Н. Нижанківський, Р. Купчинський), тільки-но з'явилася сприятлива можливість вилізти з більшовицьких лабет, перебралися до Генеральної губернії, створеної

¹⁴ Центральний державний історичний архів України, м. Львів (ЦДАЛ України). Ф. 309. Оп. 1. Спр. 36. Арк. 60 зв.

¹⁵ В широко закресеній пропагандистській кампанії вони були зобов'язані створити привабливий образ «визволителів», хоча, як свідчать документи архіву СБУ України, погляди мешканців радянської України, її творчої еліти на події 1939 р. у Західній Україні визначалися дуже широким спектром: від уславлення зовнішньої політики Сталіна аж до її суцільного заперечення. Якщо загалом східноукраїнська інтелігенція не приховувала свого позитивного ставлення до входження Західної України до складу УРСР, то в приватних розмовах траплялися різко негативні відгуки щодо експансіоністської зовнішньої політики сталінського уряду, спрямованої на «прирощення територій». Зокрема, органи безпеки, які ретельно стежили за настроями населення, насамперед за так званими антирадянськими виявами, зафіксували, що перекладач видавництва «Мистецтво» Світозар Драгоманов (син видатного мислителя) назвав приєднання Західної України «четвертим поділом Польщі» і зазначив, що його було здійснено за обопільної домовленості з Німеччиною. У такому ж дусі засуджував напад на СРСР на Польщу як «антигуманний і несправедливий» Максим Рильський, а Аркадій Любченко назвав його «розбійним» (Гриневич В. Червона Армія у війнах і конфліктах 1939–1940 рр.: за лаштунками «визвольних походів». *Сучасність. Література, мистецтво, наука, суспільне життя*. 2004. № 12. С. 101).

нацистами на частині окупованих польських територій. Тому досі важко однозначно відповісти, скільки підписів було примусових, зроблених під тиском і шантажем, а скільки добровільних.

Загалом радянській владі марно було сподіватися на швидку ідеологічну переорієнтацію людей, які народилися й виховувалися в іншій суспільно-політичній системі, іншій системі морально-культурних цінностей, а тому не могли стати симпатиками більшовицької тоталітарної держави. Поле маневру для них було обмеженим. У багатьох інтелігентів, позбавлених інших непрофесійних засобів існування, не залишилось вибору. Вони розуміли, що без серйозних зусиль і навіть жертв збудувати каркас взаємин із новою владою неможливо. Щобільше, далеко не всі могли передбачити масштаби й антинародний характер більшовицько-радянської держави.

Тоталітарний режим підтримали союзники і значна частина польської та єврейської інтелігенції – місцевої і біженців. В орбіті нової орієнтації опинилися такі відомі польські та єврейські літератори: Тадеуш Бой-Желенський, Єжи Борейша, Владислав Броневський, Ян Бжоза, Зузанна Гінчанка, Галина Гурська, Мечислав Яструн, Ян Курек, Леон Пастернак, Тадеуш Пейпер, Станіслав Єжи Лець, Адам Полевка, Юліан Пшибось, Єжи Путрамент, Александер Ват, Адам Важик, Бруно Вінавер, Ізраель Ашендорф, Рахміль Грін, Яків Шудріх, Давид Кенігсберг, Люціан Шенвальд. Список цей, зрозуміло, невичерпний. Перелічений потік імен затирає індивідуальні відмінності, приховує несхожість мотивів, які стояли за ззовні схожою поведінкою. Більшість з них єднала лише показна участь у масових пропагандистських заходах, які перетворювалися, як слушно зауважує Р. Голик, на ритуальні дійства з усіма стандартними складовими (червоні прапори, транспаранти з політичними лозунгами, співання «інтернаціоналу», вигукування клішованих гасел, що прославляли Сталіна, Радянський Союз, Червону армію)¹⁶, чи ж принаймні обов'язкова присутність на них, або ж тональність творів, як правило, претензійно голосних, виконаних за канонами соціалістичного реалізму і присвячених важливим подіям радянського життя, як-от вибори Верховних Рад СРСР УРСР, річниця «визволення західноукраїнських земель» тощо, що так чи так демонстрували лояльність до нової влади. Одні це робили під тиском, інші – з власних переконань, ще інших вдалося заманити обіцянками або використати їхню інертність¹⁷. Водночас глибока спорідненість зі старою культурою, загострене почуття особистої і національної гідності перешкоджало багатьом з них стати на шлях прямої співпраці з режимом. Таку поведінку чималої ча-

¹⁶ Голик Р. Міражі возз'єднання: Образ Львова у контексті радянської цивілізації (1939–1941). *Історія Львова*: у 3 т. / редкол. Я. Ісаєвич (голова) та ін. Львів: Центр Європи, 2007. Т. 3. С. 196.

¹⁷ Адам Важик, який на початку Другої світової війни втік із Варшави до Львова і почав співпрацювати з газетою «Czerwony Sztandar», передаючи свої відчуття з приводу встановлення радянської влади, написав вірш «Радість радянська». Після війни поет повернувся до Польщі і після смерті Сталіна написав «поему для дорослих», в якій критикував сталінізм. У 1957 р. А. Важик вийшов із Польської об'єднаної робітничої влади, а на всі питання про минулі погляди відповідав: «Я був вар'ятом». (Вітолін О. Прелюдія до нацистського Голокосту. URL: <https://zbruc.eu/node/104410>).

стини польської інтелігенції диктували, насамперед, моральні зобов'язання перед рідними, бажання жити у спокійному і стабільному суспільстві, а також прагнення максимально використати наявні можливості для допомоги землякам, для збереження національних осередків культури й освіти. Саме цим, очевидно, можна пояснити той факт, що вже 26 вересня 1939 р. сенат Львівського університету на засіданні прийняв рішення про підготовку до нового навчального року, а ректор університету, професор, один із найвидатніших польських правників-цивілістів Роман Льонгшам де Бер'є розпорядився відновити роботу кафедр. На гуманітарному факультеті (відділі) розпорядження ректора було виконано до 2 жовтня. А 29 вересня відбулося перше засідання ради факультету права Львівського університету, 7 жовтня – гуманітарного факультету, на яких були вирішені невідкладні організаційні і кадрові питання. 10 жовтня в листі до наркомату освіти УРСР рада гуманітарного факультету підтримала організацію гуманітарного факультету українського університету у Львові і виступила з конкретними пропозиціями у справі його заснування²⁰. Загалом, восени у краї не було зафіксовано масових актів саботажу розпоряджень нової влади щодо відновлення роботи промислових підприємств, шкіл, вишів, медичних закладів, банків, інших фінансових і кооперативних установ, хоч поодинокі випадки, безумовно, траплялися.

Прагнучи забезпечити ідейно-теоретичне обслуговування своїх дій, більшовицька партія намагалася приручити й використати тих, хто, спонукуваний найкращими мотивами, прагнув якісно виконувати свої обов'язки. У багатьох інтелігентів, позбавлених інших засобів існування, не залишалось вибору. Вони розуміли, що без серйозних зусиль і навіть жертв збудувати каркас взаємин із новою владою неможливо. Щобільше, далеко не всі могли передбачити масштаби беззаконня, деспотизму, переслідування і нищення людської індивідуальності, масових репресій, які існували в СРСР. Крім того, усунення польського панування породило у значної частини українського суспільства, зокрема в окремих колах інтелігенції, стан надмірної ейфорії і радужних сподівань. Академік Михайло Возняк згадував про це: «Я не забув і не забуду, як в ті дні я ходив, наче сповитий приємним сном, по вулицях Львова, насолоджуючись українською піснею, передаваною по радіо, і радіючи тому, що тепер в університеті, політехнікумі, медичному інституті, інституті радянської торгівлі, консерваторії тощо буде навчання проводитися українською мовою»¹⁸. Чимало українських інтелігентів влаштувалося на посади, які не могли зайняти за часів попередньої влади та які гарантували більш-менш стабільне матеріальне становище. До реорганізованого Львівського університету на викладацьку роботу прийняли цілу плеяду українських вчених: Михайла Возняка, Василя Щурата, Ярослава Пастернака, Юрія Полянського, Степана Біскупського, Мирона Зарицького, Філарета Колессу, Кирила Студинського, Володимира Левицького, Івана Крип'якевича, Василя Сімовича. Саме вони становили основне кількісне ядро вченої ради реорганізованого вишу, який на початку 1940 р. одержав ім'я Івана Франка.

¹⁸ Держархів Львівської обл. Ф. Р-1357. Оп. 1. Спр. 3. Арк. 229.

Дезорієнтовані радянською пропагандою, вони певний час не мали чіткого розуміння того, що відбувалося, і, сприймаючи бажане за дійсне, вірили в можливість позитивних змін. Більшовицька пропаганда, масштаби і засоби якої вражали, прагнула завоювати довіру галичан і волинян гаслами возз'єднання українських земель. Радянську владу вона представляла захисником національних і соціальних інтересів всього населення Західної України, але насамперед – «єдинокровних братів» – українців. Тож не дивно, що спершу чимало українців, заворожених поривом до соборності, вбачали в радянській владі рятівника упослідженого українського народу. Частину українців вдалося втягнути в політичні спектаклі, доручаючи їм можливість виступати на численних мітингах і зборах та підписувати звернення і петиції від народу на підтримку радянської влади. Для багатьох українців, як і поляків та євреїв – вчителів, викладачів вишів, інженерів, лікарів, митців тощо – ставало життєвим правилом належно виконувати свої професійні посадові обов'язки, але за можливості ніяк не афішувати заангажованість від нової влади, не декларувати вголос свою підтримку державної політики. Проте для збереження можливості й далі працювати за фахом і покликанням вони мусили так чи так засвідчувати прихильне ставлення до радянської влади.

Пристосування до нових обставин відбувалося в атмосфері суперечливого роздвоєння у словах і вчинках, що нерідко призводило до помітної дисгармонії у морально-психологічній структурі особистості: «Хоча Крип'якевич старався бути загально-усміхненим, – згадував про ті часи Олександр Домбровський, який працював у 1940–1941 р. асистентом на історичному факультеті Львівського університету, – той хто його добре знав, міг завважити, що під маскою усміхненого обличчя скривалося пригноблення з приводу непевності цілої ситуації, як у загальнонаціональному, так і особистому аспекті»¹⁹. Тільки в побутовому спілкуванні М. Возняк міг дозволити собі сказати про долю сплюндрованої УРСР рідної мови: «Якщо б проснувся Шевченко і побував у Києві, то втік би звідти, бо української мови там би не почув, а продовження нищення української культури російською. Відомо, що російська культура душить українську, а її від цього гніту ніхто не захищає»²⁰. «Коли я був сам на сам з Ів. Крип'якевичем, він не раз у довіреній і притишеній розмові та дружніх жартах зі мною, – писав О. Домбровський, – вживав з почуттям шибєрного гумору такі вислови, як “Вільна Україна” за двадцять копійок, пов'язуючи нашу невідрадну дійсність з назвою згаданого часопису, або “старшобратський великий російський народ”, “яснее сонечко на Кремлі” тощо»²¹. Такі розмови, зрозуміло, могли вестися з особливо довіреними людьми, до таких належав О. Домбровський, у якого склалися дружні стосунки з Іваном Петровичем.

Формальна згода інтелігенції з політикою та діями радянської влади здебільшого лише маскувала їхні справжні погляди. Вони опановували тактику

¹⁹ Домбровський О. До історії української науки під час Другої світової війни. *Український історик*. 1975. № 1–2. С. 107.

²⁰ Культурне життя в Україні. Західні землі... Т. 1: 1939–1953. С. 295.

²¹ Домбровський О. До історії української науки під час Другої світової війни. С. 107.

подвійного стандарту поведінки, «двоєдумання»: в офіційно говорили те, що від них очікували, а часом і вимагали, а у близькому колі – інше, те, що справді думали, що турбувало й боліло. Тому участь науковців, письменників, митців у прорадянських політичних заходах не може слугувати беззаперечним доказом їхньої відданості тоталітарному режимові або повного «розумового поневолення». Здебільшого інтелектуали, яких залучали до представницьких органів влади (Кирило Студинський, Михайло Возняк, Іван Крип'якевич та ін.) прагнули передусім бути корисними співгромадянами, сподіваючись своїми діями якимось пом'якшити політику режиму на місцях. Композитор Василь Барвінський, який у 1940 р. був обраний депутатом Львівської обласної ради депутатів трудящих, пізніше зазначав з цього приводу: «У мене не було причин відмовитися від цього, тому що обов'язком депутата я вважав не поверхову функцію представництва, а допомогу населенню в його потребах, які я, в міру своїх сил, намагався задовольнити, коли до мене зверталися окремі громадяни»²². Показово, що академік К. Студинський – голова Народних Зборів Західної України – псевдопредставницького форуму, рішення якого стали формальною підставою для приєднання західноукраїнських земель до складу СРСР, а від березня 1940 р. – депутат Верховної Ради СРСР – доклав чимало зусиль для позитивного полагодження справ покривджених новою владою земляків. Декому він допоміг зберегти будинки, квартири й майно від насильницької націоналізації, іншим посприяв в одержанні роботи чи пенсії. За першої нагоди допомагав, як міг, репресованим²³. Після заяв академіка президія Верховної Ради СРСР замінила кільканадцять членам українського націоналістичного підпілля – учасникам судового «Процесу 59-ти», організованого НКВС на початку 1941 р., смертну кару на тривалий термін ув'язнення²⁴.

В умовах, коли виконавчі структури повністю домінували над представницькими, а штатний апарат – над депутатським корпусом, функції останнього обмежувалися переважно присутністю на сесіях, участю в обговоренні окремих питань і схваленням попередньо підготовлених рішень. Такий погляд дещо спрощує складний механізм, який діяв у СРСР. Депутати Верховної Ради СРСР і УРСР, використовуючи свій високий суспільний статус, мали змогу за певних обставин вносити деякі корективи в політику більшовицького режиму, головню його місцевих структур щодо окремих груп населення, допомагати у вирішенні особистих і збірних проблем життя виборців. Завдяки старанням депутата Верховної Ради СРСР В. Василевської, яка навесні 1940 р. мала зустріч зі Сталіним, радянське керівництво поступово змінило своє ставлення до польських комуністів на більш прихильне. Було досягнуто дозволу на збільшення прийому поляків до більшовицької партії, урегульовано питання видачі радянських паспортів

²² Культурне життя в Україні. Західні землі. Документи і матеріали / упоряд.: Т. Галайчак, О. Луцький, Ю. Сливка та ін.; відп. ред. Ю. Сливка. Київ: Наукова думка, 1996. Т. 2: 1953–1966. С. 187–188.

²³ У півстолітніх змаганнях: Вибрані листи до Кирила Студинського. (1891–1941) / упоряд.: О. Гайова, У. Єдлінська, Г. Сварник. Київ: Наукова думка, 1993. С. 680–696.

²⁴ Прокоп М. Україна і українське політика Москви. *Сучасність*. 1981. № 1. С. 145–146.

польським діячам лівого спрямування, а також підтримано клопотання про видання нових часописів польською мовою²⁵. Письменниця успішно зверталася у справах відміни поточних розпоряджень місцевої влади, які, на переконання її та односторонців, обмежували національно-культурні права польського населення²⁶. Загалом, її депутатські звернення до вищих державних органів були достатньо дієвими. За свідченнями Євгена Березняка – у 1940–1941 рр. начальника львівського міського управління освіти, який перевів місцеві школи на українську мову навчання, у 1941 р. В. Василевська написала «особисто Сталіну скаргу, що Березняк «извращает понимание национальной политики»²⁷. За кілька днів з Москви приїхала комісія, яка мала до кінця червня закінчити перевірку звернення. Початок німецько-радянської війни став цьому на заваді, завдяки чому Є. Березняку вдалося уникнути покарання²⁸.

Саму В. Василевську, яка у 1928–1939 рр. належала до Польської соціалістичної партії, 2 січня 1941 р. рішенням бюро Львівського обкому партії було прийнято кандидатом у члени ВКП(б), зважаючи на те, як констатовалося, що вона із перших днів встановлення радянської влади брала активну роль у громадсько-політичному житті, виступала на сторінках більшовицької преси і «всесірно» допомагала «зміцненню Радянського ладу в західних областях України»²⁹. Для В. Василевської навіть зробили виняток: вихідці з іншої партії для вступу у члени ВКП(б) мусили мати п'ять рекомендацій, з яких дві від членів більшовицької партії з дореволюційним стажем, а таких у Львівській області не виявилось, тож польську письменницю прийняли кандидатом у члени ВКП(б) без рекомендацій, тобто з суттєвим відхиленням від звичайних правил³⁰. Бюро Львівського обкому партії звернулося до ЦК КП(б) України з проханням підняти клопотання перед ЦК ВКП(б) про затвердження прийнятої у Львові постанови³¹. Так, за рішенням ЦК ВКП(б) від 28 березня 1941 р., В. Василевська стала членом ВКП(б)³².

У багатьох випадках працювати у представницьких органах влади, управлінських структурах йшли чесні порядні люди, ідеалісти, які прагнули бути корисними співгромадянам, сподіваючись своїми діями якось пом'якшити політику більшовицького режиму в регіоні. Заразом до влади потягнулися не найкращі в багатьох відношеннях представники інтелігенції, а амбіційні, користолобні особи, які в силу різних причин не могли реалізуватися у своїй сфері. Опинившись ближче до влади, вони використовували новий статус як засіб досягнення особистих цілей. Загалом, і в польському, і в єврейському, і в українському середовищі були безпринципні колаборанти. Але, якщо поляки чи євреї, які без-

²⁵ Łuczak C. Polska i polacy w Drugiej wojnie światowej. Poznań, 1993. S. 518.

²⁶ Inglot M. Polska kultura literacka Lwowa lat 1939–1941. Ze Lwowa i o Lwowie. Wrocław, 1995. S. 60.

²⁷ Євген Березняк: «Якби не війна, мене б репресували за українізацію освіти у Львові». URL: <https://www.istpravda.com.ua/articles/2013/11/25/40093/>

²⁸ Там само.

²⁹ Держархів Львівської обл. Ф. П-3. Оп. 1. Спр. 19. Арк. 17.

³⁰ Там само.

³¹ Там само.

³² Там само. Спр. 21. Арк. 25.

застережно служили радянській владі, фактично зраджували свою батьківщину, то вибір багатьох українців був значною мірою морально випраданним: для них йшлося про службу Українській державі, навіть зважаючи на її символічний характер у складі радянської держави.

Більшовицька влада у політиці щодо західноукраїнської інтелігенції керувалася двоєдиною метою: нейтралізувати й ізолювати певну її частину, насамперед явних і потенційних політичних противників, а решту перетворити в покірний засіб реалізації своїх планів форсованого інтегрування Західної України до суспільно-політичної та економічної системи «казармового соціалізму». Сталінський режим вміло використав ситуацію, яка склалася в регіоні, для привернення на свій бік значної частини інтелігенції. Зокрема, виграшною для нової влади була політика в галузі охорони здоров'я. Особливо позитивно населення оцінило запровадження безплатного медичного обслуговування. Чимало політичних дивідентів більшовицькому режимові принесли також окремі перетворення у сфері освіти. Чи не найпопулярнішим заходом стало значне розширення освітніх можливостей населення, адже навчання в усіх школах і вишах зробили безкоштовним. Національні обмеження, які де факто існували у довоєнній Польщі для українців і євреїв при вступі до вишів, були скасовані.

Прикриваючись деклараціями про турботу за розвиток науки і культури, радянська влада зруйнувала всю попередню систему науково-дослідної і культурно-освітньої роботи, що мала довголітні традиції, безперечні позитивні результати і відображала етнокультурну специфіку регіону. Ці дії зумовлювалися походженням радянської тоталітарної системи, яка прагнула повністю контролювати життя суспільства й особи, підпорядковувати їх панівній комуністичній ідеології, тому не могла толерувати будь-яких не залежних від держави осередків. Не діставши підтримки й дозволу на існування, восени 1939 р. припинили діяльність українські, польські, єврейські літературно-мистецькі, просвітницькі та наукові громадські товариства й установи. Безуспішними виявилися і відчайдушні спроби керівництва НТШ зберегти свою інституцію. Воно відразу потрапило під пильний контроль «уповноважених» із Києва, що взялися ретельно перевіряти зміст наукових публікацій членів товариства³³. 11 листопада 1939 р. Президія АН УРСР скерувала до Львова групу своїх представників – академіків О. Палладіна і М. Калиновича, директора інституту історії України С. Білоусова та інших вчених – для ознайомлення зі станом науково-дослідної роботи, насамперед у НТШ³⁴. 9 грудня Президія АН УРСР, заслухавши інформацію голови комісії – академіка О. Палладіна, констатувала, що перехід НТШ у наявному стані до Академії наук недоцільний. Натомість було ухвалено для забезпечення науково-дослідної роботи в галузі гуманітарних наук організувати у Львові відділи київських інститутів АН УРСР: історії України, української літератури ім. Т. Шевченка, мовознавства, українського фольклору, археології, економіки, адже значна кількість ви-

³³ ЦДІАЛ України. Ф. 309. Оп. 1. Спр. 36. Арк. 60–61.

³⁴ Науковий архів Президії НАН України. Ф. 251. Оп. 1. Спр. 75. Арк. 150–151.

значних фахівців перебувала в той час у галицькій столиці і працювала переважно в Науковому товаристві ім. Шевченка³⁵.

Рішенням ЦК КП(б)У від 1 січня 1940 р. «Про організацію наукових установ в західних областях УРСР» і постановою Раднаркому УРСР від 2 січня 1940 р. у Львові були створені відділи інститутів: української літератури ім. Т. Г. Шевченка, мовознавства, фольклору, археології, економіки АН УРСР. Цією ж постановою бібліотека НТШ разом із «Осололінеумом» і книгозбірнею Народного дому була передана львівській філії бібліотеки АН УРСР. Передбачалася організація наукового природничого музею і передача Академії наук УРСР Карпатської астрономічної обсерваторії³⁶.

На час прийняття партійно-урядових рішень стосовно відкриття у Львові установ АН УРСР процес ліквідації НТШ завершувався. До кінця 1939 р. були вже націоналізовані всі установи (НТШ – книгарня і друкарня). Ця ж доля спіткала музей і бібліотеку. Під час перевірки у друкарні було знищено майже готові праці НТШ, а саме один том «Записок НТШ», журнал українознавства «Сьогодні і минуле», подвійне число «Української книги» й інші праці, набрані в друкарстві товариства³⁷. За цих обставин рішення про саморозпуск, прийняте 14 січня 1940 р. на загальних зборах НТШ, лише легалізувало факт його вимушеної ліквідації³⁸. Доктор Роман Зубик, що мав сміливість проголосувати проти ліквідації товариства, загинув у в'язниці НКВС³⁹.

Із 1 лютого 1940 р. названі відділи офіційно розпочали роботу. У відділі інституту історії України на той час працювали Іван Крип'якевич, Омелян Терлецький, Василь Герасимчук, Федір Голійчук, Іван Карпинець, Степан Білецький, Омелян Пріцак; у відділі мовознавств – Михайло Возняк, Кирило Студинський, Василь Сімович, Іларіон Свенціцький, Антон Генсьорський, Мирослав Семчишин; української літератури – Михайло Возняк, Кирило Студинський, Василь Щурат, Степан Тудор, Веніамін Гуфельд, Марія Деркач, Михайло Тершаковець, Яким Ярема, Юрій Стефаник, Григорій Лужницький, Степан Щурат, Докія Приступа, Ярослав Чума; археології – Маркіян Смішко, Ярослав Пастернак, Іван Старчук, Казимир Маєвський, Стефан Круковський; фольклору –

³⁵ Культурне життя в Україні. Західні землі... Т. 1: 1939–1953. С. 65.

³⁶ Створення у Львові академічних підрозділів інститутів Відділу суспільних наук АН УРСР переслідувало не так наукову, як політичну мету: «Радянізація» західних областей УРСР, прискорення інтеграційних процесів набуло на той час особливої політичної актуальності, тому відповідне спрямування зусиль вчених-гуманітаріїв на вивчення суспільно-політичних, економічних і духовних процесів у житті приєднаного до СРСР регіону відповідало нагальним інтересам тоталітарного режиму, що прагнув використати новостворювані відділи для пропаганди офіційної ідеології. Тож не випадково перед відділами чітко ставилося завдання: навчити «робітників і селян розпізнавати ворога» і цим «допомогти радянській державі далі зміцнювати її як непереможну фортецю соціалізму». (Див.: Рудницький В. На службу народу. *Вільна Україна*. 1940. 25 січня. На той час В. Рудницький – директор інституту економіки АН УРСР, перший заступник голови бюро Відділу суспільних наук АН УРСР).

³⁷ Див.: Антонович О. Про 156-й том записок Наукового товариства імені Шевченка, який не вийшов друком у 1939 році. *Записки Наукового товариства імені Шевченка (Записки НТШ)*. Львів, 1991. Т. 222: Праці історико-філософської секції. С. 429.

³⁸ Культурне життя в Україні. Західні землі... Т. 1: 1939–1953. С. 79–84.

³⁹ Історія Академії наук України / ред. колегія: Б. С. Патон (голова) та ін. Київ, 1994. С. 91.

Філарет Колесса, Роман Гарасимчук, Осип Роздольський, Марія Щепанська, Ольга Федейко, Дарія Залеська; економіки – Володимир Огоновський, Пилип Фрідман, Вінцентій Стись, Іларіон Ольховий, Іван Грабар, Мирон Кучман⁴⁰.

Так новостворені відділи об'єднали вчених, які працювали в НТШ або співпрацювали з ним, завдяки чому були збережені традиції наукових шкіл та наукової етики. В окремих випадках вакантні посади обіймали відомі авторитетні вчені: поляки С. Круковський, К. Маєвський, В. Стись, М. Щепанська та єврей П. Фрідман.

Усього в 1940 р. у шести відділах київських академічних інститутів працювало 58 наукових співробітників: у відділі української літератури – 14, мовознавства – 12, фольклору – 9, історії – 9, археології – 5, економіки – 9⁴¹. Завідувачами відділів були: фольклору – Ф. Колесса, мовознавства – К. Студинський, літературознавства – М. Возняк, археології – М. Смішко, історії України – І. Крип'якевич, економіки – В. Огоновський. М. Смішко, І. Крип'якевич і В. Огоновський були виконувачами обов'язків керівників відділів, що згодом дало змогу усунути двох останніх із керівних посад. У жовтні 1940 р., за рішеннями Президії АН УРСР від 20 жовтня 1940 р., відділ історії України очолив відряджений з Києва старший науковий співробітник інституту історії АН УРСР Кирило Максимчук, а І. Крип'якевич став його заступником. Лише після того, як у квітні 1941 р. І. Крип'якевичу на підставі друкованих праць було присуджено ступінь доктора історичних наук і затверджено його у званні професора, він знову очолив відділ. Відносно недовго керував відділом і В. Огоновський, якого ще 1940 р. замінив на посаді керівник сектору промисловості Інституту економіки АН УРСР Дмитро Гак із Києва. Про недовіру до галицьких вчених свідчило й те, що заступником М. Возняка від перших днів існування відділу української літератури було призначено 27 річного В. Гуфельда, що 1940 р. закінчив аспірантуру Київського університету. Він перебував у Львові з жовтня 1939 р. і працював одночасно заступником декана філологічного факультету Львівського університету⁴².

Для багатьох співробітників львівських відділів наукова діяльність відтепер стала головним заняттям, за яке вони одержували регулярну платню. Якщо раніше наукові пошуки дослідників здебільшого були викликані особистими спонуками і проводилися у вільний від основної роботи час, то відтепер уся їхня наукова діяльність спиралася на державні асигнування. Окрім безперечних переваг, це мало і зворотний бік – фінансове узалежнення вченого від держави, яка прагнула відповідно скерувати його щодо тематики та змісту досліджень.

Підготовці відданих державі кадрів була підпорядкована й реорганізована на радянських засадах система вищої і середньої спеціальної освіти. Це досягалося як відповідним регулюванням соціального і національного

⁴⁰ ЦА НАН України. Справа «Львовские учреждения АН УССР, приказы за 1940 г.». Арк. 5–14.

⁴¹ Академія наук УРСР у 1941 році / склали: С. Є. Боржковський, Т. О. Времєва та ін.; За ред. акад. А. А. Сапєгіна (відп. ред.). Київ, 1941. С. 107, 109, 111, 113, 115, 117.

⁴² Архів Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України. Ф. 1. Оп. VI-ф. Спр. Г-4. Арк. 166–166 зв.

складу студентства, так і змістом навчально-виховного процесу. Збільшення контингентів прийому у виші західних областей зумовлювалося не лише нагальними потребами розвитку соціально-економічної і культурно-освітньої сфери, але й прагненням влади знайти заміну спеціалістам нової школи, що не вповні відповідали вимогам, які держава ставила переважно найвищими в республіці. У 1940 р., зокрема, передбачали прийняти в університети Української РСР 4 140 першокурсників, із них у Львівський – 1 200, Київський – 870, Харківський – 750, Дніпропетровський і Одеський – по 660 студентів. Загальний план набору у 42 учительські інститути системи народного комісаріату освіти УРСР становив 11 520 осіб, найбільше в Кременецький – 900 осіб, за ним у Дубенський – 480 осіб, Станіславський, Луцький, Дрогобицький, Рівенський – по 420 у кожний, а найменше серед учительських інститутів західних областей – у Львівський – 300 осіб (це приблизно середній показник по республіці)⁴³. Вихідцям із так званих «пролетарських верств» населення була відкрита «зелена дорога» при вступі до вишів, що на практиці поступово перетворилося в дискримінацію інших соціальних груп, які раніше поповнювали студентство. У 1940/1941 навчальному році діти робітників і селян становили вже від 40 до 60 % усіх студентів у вишах західних областей, а питома вага українців у них досягла 36 %. На середину жовтня 1940 р. у вищих навчальних закладах Львова налічувалося 8 895 студентів, серед яких 27,6 % становили українці, 24,3 % – поляки, 43,8 % – євреї, 2,8 % – росіяни, 1,5 % – представники інших національностей⁴⁴. Причому в політехнічному і педагогічному інститутах питома вага студентів-євреїв досягла рівня 52,2 % і 55,4 % відповідно, тоді як у консерваторії та інституті радянської торгівлі їхній відсоток був ще вищим – відповідно 57,2 і 58,7. Українців налічувалося відносно більше у складі студентів ветеринарного інституту – 38 % й університету – 35,8 %⁴⁵.

Загалом, національний портрет львівського студентства у 1939–1941 рр. не відзеркалював національного складу населення міста, області та Західної України взагалі. Це, а також обставина, що студенти-євреї, серед яких великий відсоток становили біженці (сини і дочки заможних батьків), які, рятуючи життя, своє і своїх близьких, часто за кожної нагоди і всіма можливими способами виявляли своє ідейне пов'язання з марксизмом (доводили своїми голосними виступами на мітингах, демонстрацією захоплення російською мовою і літературою тощо), викликало обурення серед інших студентів – поляків і українців, сіяло національну ворожнечу⁴⁶.

Використовуючи практику «батога і пряника», режим створював свою опору з осіб, яким забезпечував не лише умови праці, а й гарантував матеріальний достаток, зрозуміло, відносний. Десятки українських і польських науковців та літераторів скористалися коштами фонду допомоги інтелігенції Західної України, створеного відповідно до рішення політбюро ЦК ВКП(б) від 26 листопада 1939 р.,

⁴³ Держархів Львівської обл. Ф. Р-221. Оп. 1. Спр. 39. Арк. 138.

⁴⁴ Там само. Спр. 172.

⁴⁵ Там само.

⁴⁶ Городиський З. Державний університет ім. Івана Франка у Львові. *Свобода*. 1989. 7 лютого.

яке дозволило ЦК КП(б)У організувати його при Президії Верховної Ради УРСР у сумі 2 млн карбованців⁴⁷. Розмір матеріальної допомоги окремим діячам був неоднаковим: одні одержали по 20 тис. карбованців, інші вдовольнилися 3 тис. За будь-яких обставин названі суми – це чималі гроші, що, безперечно, засвідчувало привілейоване становище осіб, які отримували фінансову підтримку з боку радянської адміністрації. Проіснував фонд до початку німецько-радянської війни.

Значною підтримкою для десятків українських, польських і єврейських письменників, які в перші тижні та місяці після вступу радянських військ до Західної України пройшли облік і були зараховані до Організаційного комітету письменників (із часом мав перерости у Львівську організацію Спілки радянських письменників України), став Літературний фонд. Із його допомогою багато літераторів, особливо ті, хто волею долі опинився у Львові і потерпав від скрути, могли дістати фінансову підтримку, паливо, одяг та доступ до їдальні, де можна було дешево пообідати, а з часом одержати й певний харчовий пайок⁴⁸. Улітку 1940 р. 18 письменників зі Львова виїхали до кримських і кавказьких курортів, до будинків відпочинку та творчості в Гаграх, Коктебелі, Ірпені, так само до санаторіїв у Карпатах. Зокрема, 12 серпня 1940 р. львівський поет, секретар Оргкомітету львівських письменників Ярослав Цурковський писав із Трускавця до колеги – журналіста, письменника, колишнього працівника концерну Івана Тиктора Євгена Яворівського: «Пересилаю Вам як якнайсердешніші побажання з Трускавця, де лікуюся, беру купелі, п'ю нафтусю, а головне відпочиваю. Завдяки товариству Студинських, з котрим тут живу, відпочиваю либонь вперше в повному значінні слова “дозвілля”»⁴⁹.

Радянські літературно-мистецькі творчі спілки мали статус державних, що передбачало бюджетне фінансування для згаданих організацій. Пізніше, влітку 1941 р., М. Яцків та Є. Яворівський з цього приводу визнавали, що «за більшовицького режиму весь письменницький та журналістичний актив гуртувався в державних організаціях. Видавництва літератури базували свою працю на державних бюджетах і були державою дуже інтенсивно піддержувані та фінансовані»⁵⁰.

Влада демонстративно підтримувала тих літераторів і митців, які ставали на «радянську платформу» і діяли відповідно до канонів і вимог офіційної культурної політики. Перед ними відкривалися можливості друкуватись у все-союзних і республіканських газетах, журналах, видавництвах, експонувати свої твори на різних виставках, їм гарантували високі гонорари. «Перед нами, – писав Олександр Гаврилюк, – активний учасник тогочасного літературного життя, творчість якого була згодом канонізована радянським літературознавством, – які

⁴⁷ Российский государственный архив новейшей истории (РГАНИ). Ф. 17. Оп. 3. Д. 1016. Л. 39.

⁴⁸ Ільницький М. Драма без катарсису. Сторінки літературного життя Львова першої половини ХХ століття. Львів: Місіонер, 1999. С. 41; Мартинюк В. Львівська організація Спілки радянських письменників України. Ключові інституції офіційного літературного життя в під-радянській Галичині. Діяла від 1939 року. URL: https://lia.lvivcenter.org/uk/projects/litlviv/database/topos/organizing_committee/1939

⁴⁹ Держархів Львівської обл. Ф. Р-52, Оп. 1. Спр. 2. Арк. 65.

⁵⁰ Там само. Спр. 17. Арк. 26.

колись у пляшках закопували свої рукописи в землю перед поліцією на цілі роки, тепер раптом тисячі громадських замовлень: видавництва, театри, радіо, літературні вечори на підприємствах – форма виступів, що вже глибоко вкоренилась у робітниче середовище. Іноді нам здається, що це тільки випадковість або якась кон’юнктурність і що знову якось виявиться, що ніде прикласти наші здібності і запал. Але ми оглядаємося навколо і впевнюємося: та ні! Адже справа в тому що ми – радянські письменники»⁵¹. Пізніше, в роки німецької окупації, діаметрально протилежну оцінку такій ситуації дав 8 серпня 1941 р. у виступі по львівському радіо Є. Яворівський. «Радянська влада, – наголошував він, – “підкувалася” своїми письменниками у той спосіб, що творила з них бригади і кидала їх для агітації по заводах, по фабриках, по колгоспах і радгоспах, по мітингах, по радіо, по області, по селах – значить всюди, де тільки треба було агітації. Це є замилювання очей загалові поетичними фразами, мовляв – ось слухайте вже і поети про це чи те співають. А поети співали, як веліли, то про вільні вибори, то про колгоспи, то про здоров’я тов. Йосифа Віссаріоновича, чи про його приятелів, про “радісне і веселе життя” на “квітучій радянській Україні”, про стахановців, про Казахстан, куди вивозили людей кожної ночі.

Про папір, перо і чорнило письменники не журилися за більшовицької влади. Про це подбали для них і про всякі “путівки” на Крим, чи Кавказ – самі “вожді народу”. Також уся ця т. зв. рад[янська] література видавалася на державний кошт. За те ніхто або майже ніхто її взагалі не читав.

Справжня українська література завмерла, завмерло українське слово. Ніяке українське слово не могло з’явитися друком. Письменники стали “інженерами людських душ”. Жидо-комуна рівночасно криваво розправлялася з мільйонами революціонерів – по підвалах тюрем та льохах НКВД. Письменники, як виявилось, мали своїм співом заслонювати цю криваву розправу – головно з українським народом, щоб стогону цього мученого народу ніхто не почув, про нього і не додумався»⁵².

Загалом небагатьом митцям вдалося протистояти спокусі стати «своїми» для нової влади. Основне тематичне коло опублікованих літературних творів – прихід радянських військ, радість зустрічі з ними, здійснення народних прагнень, кінець панської сваволі тощо⁵³. І що масштабнішим ставав політичний терор проти місцевого населення, то «рожевіше» літераторам і митцям належало описувати оновлення життя за радянських умов, славити партію та її діяльність, навіть без найменшого натяку на державне насильство чи на певні соціально-економічні труднощі повсякдення. І якщо для одних колаборація зі сталінським режимом була вимушеною, то для інших – цілком прийнятною. Зрада інтелектуальній чесності й моральним критеріям оберталася втратою почуття відповідальності, а часом і людським падінням.

Однією з найбільш матеріально забезпечених і привілейованих груп інтелігенції Львова була науково-педагогічна еліта, головно доктори наук, професори. Наука в СРСР залишалася пріоритетною. Його керівництво розуміло, що

⁵¹ Гаврилук О. Лист зі Львова. Жовтень. 1959. № 12. С. 106.

⁵² Держархів Львівської обл. Ф. Р-52. Оп. 1. Спр. 4. Арк. 4–5.

⁵³ Ільницький М. Драма без катарсису... С. 60–65.

без фундаментальної науки країна не зможе зайняти належного місця в світі. Тому воно вкладало значні кошти в науку і підготовку наукових та науково-педагогічних кадрів високої кваліфікації. Рівень їхніх доходів був вищим, ніж у більшості інших груп працівників кваліфікованої розумової праці. Зарплата доктора наук, професора Львівського державного університету чи медичного інституту становила в середньому 1 300 крб на місяць і була в 2–2,5 рази вищою, ніж в інженера, в 3–4 рази – ніж у бухгалтера-фінансиста чи рядового лікаря⁵⁴. Для порівняння зазначимо, що наприкінці 1939 р. – початку 1940 р. у СРСР, де діяли єдині державні ціни, один кілограм масла коштував 15–20 крб, м'яса – 7–10 крб, картоплі – 50 коп. Інша річ, що в умовах гострого товарного дефіциту, який панував у СРСР, постійних перебоїв у державній торгівлі, що дуже швидко стало звичним у західних областях Української РСР, придбання навіть основних продуктів харчування, не кажучи про добротне взуття чи одяг, перетворилося для багатьох у серйозну проблему. Особливо важкою для міст Західної України стала зима 1939–1940 рр., коли, зокрема у Львові, різко в 5–10 разів стрибнули вгору базарні ціни, небачено вирости черги в державні магазини. Протягом листопада–грудня 1939 р. у Львові біля магазинів утворювалися черги з 500–1 500 осіб, які намагалися придбати хліб та цукор⁵⁵. Серед дефіцитних товарів були сіль, мило, сірники. У грудні 1939 р. у торговельній мережі Тернополя, що налічувала всього 34 магазини, таких товарів першої необхідності, як сіль, мило, сірники, зубний порошок, посуд взагалі не було⁵⁶. У цей період у регіоні відбувалася масова націоналізація торговельних об'єктів і закладів громадського харчування. Причому поряд з великими об'єктами націоналізували дрібні крамниці. Приватна торгівля була зовсім заборонена.

Навесні 1940 р. місцевий споживчий ринок вдалося певної мірою стабілізувати завдяки довозенню значних товарних фондів з інших регіонів. Однак і надалі дисбаланс попиту та пропозиції в системі торгівлі залишався постійним чинником, який, серед інших, впливав на матеріальне становище інтелігенції. Переважно вона одержувала зарплату, яка не забезпечувала належного рівня життя.

Реальні доходи абсолютної більшості інтелігенції були невисокими, знижувала їх і практика напівпримусового вилучення зарплатні на купівлю облігацій державних внутрішніх позик, які регулярно випускали в СРСР від 1920 р. Уже в 1940 р. влада почала широко практикувати серед мешканців області індивідуальну підписку на державні позички. Зважаючи на засаду, що «кожний трудящий мусить підписатися на тритижневий заробіток», влада домагалася,

⁵⁴ Так сума посадових окладів Василя Сімовича – старшого наукового співробітника і керівника групи української мови львівського відділу мовознавства Інституту мовознавства АН УРСР й одночасно професора кафедри української мови і декана філологічного факультету Львівського держуніверситету становила в 1940 р. 2250 крб у місяць, що у 8–10 разів перевищувало зарплату пересічного вчителя чи рядового лікаря. Для порівняння місячні посадові оклади секретаря Львівського обкому КП(б)У чи голови обласного виконавчого комітету становили 1 800 крб, а прибиральниці чи двірник одержували в середньому 100–120 крб. (Держархів Львівської області. Ф. Р-221. Оп. 1. Спр. 204; Ф. Р-6. Оп. 1. Спр. 79. Арк. 61).

⁵⁵ Галузевий державний архів СБУ (ГДА СБУ). Ф. 16. Оп. 33. Спр. 1. Арк. 5.

⁵⁶ Там само. Арк. 2, 5.

щоб інтелігенція підписувалася на місячний заробіток – це приносило додаткові суми до бюджету, тобто слугувало «перевиконанню плану». Вивершували перелік цих поборів пожертви на новостворені так звані добровільні організації «Червоний Хрест», «МОДР» (Міжнародна організація допомоги борцям революції), «ТСО-авіахім» (Товариство сприяння обороні, авіації і хімічному будівництву) та ін., членом яких мусив бути майже кожен працівник. І хоча більшість членів тільки номінально числилася в цих товариствах, які набули характеру державних установ, їхнє керівництво така обставина мало турбувала, для нього головним було кількісне розширення складу і збільшення фінансових надходжень.

За таких умов головні зусилля інтелігенції були спрямовані на адаптацію до нової соціальної реальності й часто просто на пошук шляхів виживання. Частина її мусила була змінити свою професійну діяльність на нову, що не мала нічого спільного з колишньою роботою. Загалом, великі групи інтелігентів, вибиті унаслідок деструктуризації і реконструктуризації суспільства зі своєї звичної соціальної ніші, намагалися вести боротьбу за виживання будь-якими засобами, часом поза межами традиційної моралі та законів.

Насильство стало головним, а щодо окремих груп інтелігенції – єдиним засобом державного впливу, щоб тримати всіх у стані постійної напруги. Репресивні заходи (арешти, ув'язнення, депортації, фізичне знищення, звільнення з роботи) найчастіше застосовували до так званих «класово ворожих елементів»: урядовців колишньої польської адміністрації, офіцерів армії та поліції, функціонерів політичних партій і громадських організацій⁵⁷. Їх вважали головним гальмом радянських перетворень у регіоні. Позбуваючись на західноукраїнських землях від усіх старих політичних, економічних, культурних структур життя суспільства, які не вписувалися в тоталітарну систему СРСР, сталінський режим одночасно подбав про ліквідацію або депортацію їхніх організаторів і активних учасників. До того ж угоди 1939 р. між Радянським Союзом і Німеччиною заклали основи недопущення відродження Польської держави. У зв'язку з цим відбувався наступ на польську еліту, яка могла за певних обставин стати основою для відновлення Польської держави. Загалом, радянське керівництво розглядало досягнуті між СРСР і Німеччиною домовленості лише як черговий етап підготовки до війни, як початок експансії комунізму в Європу. Тому потрібно було створити санітарний кордон від Балтики до Молдови. Усі ці обставини зумовили масове знищення українців, поляків та євреїв.

Репресії в Західній Україні розпочалися з кінця вересня 1939 р. і тривали до початку радянсько-німецької війни. Вже в перший день вступу Червоної ар-

⁵⁷ Відповідно до директиви наркомату внутрішніх справ СРСР від 15 вересня 1939 р., спецгрупи НКВС, які скеровували на територію Західної України, були зобов'язані негайно арештувати «крупнейших представителей из помещиков, князей, дворян и капиталистов», «наиболее реакционных представителей правительственных, административных, руководителей местной полиции, жандармерии, пограничной охраны и филиалов 2[-го] Отдела Генштаба, воевод и их ближайших помощников, руководителей контрреволюционных партий...» (Митрополит Андрей Шептицький у документах радянських органів державної безпеки (1939–1944) / упряд.: С. Кокін, Н. Сердюк, С. Сердюк; за заг. ред. В. Сергійчука. Київ: Українська Видавнича Спілка, 2005. С. 19).

мії до Львова – 22 вересня, всупереч наданим радянською стороною гарантіям, були затримані, а згодом вивезені вглиб СРСР, де знайшли смерть в енкаведистських таборах, 1 160 польських офіцерів. Через два дні, 24 вересня, заарештували президента міста, професора-дерматолога С. Островського, а згодом усіх членів міської управи разом із віцепрезидентами В. Хайесом і Ф. Іжиком. Після кількох днів ув'язнення у Львові С. Островського перевезли до Москви в сумнозвісну внутрішню в'язницю НКВС – Луб'янку, де протягом 19 місяців він зазнав 80 допитів. У травні 1941 р. його засудили до 8 років таборів ГУЛАГу⁵⁸.

Наприкінці вересня і на початку жовтня 1939 р. спеціальні оперативно-чекістські групи, які перебували у складі Українського фронту, заарештували лідерів УНДО, колишніх послів до польського сейму, сенаторів: Івана Німчука (25 вересня), Володимира Целевича (27 вересня), Дмитра Левицького (28 вересня), Костя Левицького (30 вересня), Остапа Луцького (1 жовтня), Володимира Кузьмовича (5 жовтня). Згодом були арештовані й інші, з них лише дехто (посол Степан Біляк, сенатор Михайло Творидло) після тривалого перебування в тюрмі вийшов на волю. Інші заарештовані, серед них К. Левицький, Д. Левицький, В. Целевич, В. Кузьмович, незабаром після арешту опинилися в застінках НКВС у Москві, в Луб'янці, а більшість вивезли до концентраційних таборів на Півночі або до Сибіру. Жертвами арештів стали також відомі діячі Української соціалістично-радикальної партії, Української соціал-демократичної партії.

Без розголосу, переважно за завчасно підготовленими списками заарештували видатних представників польського і єврейського політичного життя, державних урядовців й офіцерів (включно з відставниками) високого рангу, зокрема колишніх голів уряду Польщі Л. Козловського і А. Пристора, лідерів львівських національних демократів (ендеків) С. Грабського, С. Гломбінського.

Серед потерпілих виявилися й місцеві комуністи, які після необґрунтованого розпуску виконкомом Комінтерну в 1938 р. Компартії Польщі, комуністичних партій Західної України і Західної Білорусії були «заплямовані політичною недовірою». На початку жовтня 1939 р. відділ кадрів виконкому Комінтерну направив до НКВС списки майже 500 осіб – членів КПЗУ і КПЗБ, яких підозрювали в провокаціях і дворушництві. Навіть тих, хто сидів у польських в'язницях і був звільнений у вересні 1939 р., розглядали нарівні з іншими «класово ворожими елементами». До середини 1940 р. більше половини з усіх львівських комуністів не одержали радянських паспортів, багато з них були звільнені з роботи і виселені у північні та східні райони СРСР⁵⁹.

Із перших днів вступу Червоної армії на територію Західної України новостворені органи НКВС, виконуючи вказівки наркома Лаврентія Берії («Очистити міста і села від ворожих елементів, осадників, апарату місцевого самоврядування, від неблагонадійних служителів культу, представників демократичної частини місцевої інтелігенції, всіх національностей за класово-політичною

⁵⁸ Ostrowski S. W obronie polskości ziemi Lwowskiej. Dni pohańbienia: 1939–1941. Wspomnienia. Warszawa, 1986. S. 84.

⁵⁹ Лебедева Н. Коминтерн и Польша. 1939–1943 годы. *Международная жизнь*. 1993. № 8. С. 150.

ознакою»)⁶⁰, розпочали масові арешти колишніх офіцерів, урядовців, суддів, прокурорів. Усім їм інкримінували контрреволюційну діяльність, вислугування перед капіталістичним устроєм, зраду інтересів пролетаріату. Працю в польській адміністрації прирівнювали до злочину.

Вже у вересні–грудні 1939 р. затримали і передали в судові та каральні органи 10,2 тис. осіб, серед них 4,2 тис. колишніх офіцерів, урядовців, великих землевласників, торговців, 19 священників, 1,6 тис. представників інтелігенції, зокрема 108 педагогів, 62 інженери, 40 лікарів, 42 діячі літератури і мистецтва, а також 1,3 тис. селян-одноосібників, 665 кустарів. Були ув'язнені майже всі представники політичної еліти, як української, так і польської, єврейської. Багатьох громадських діячів-поляків, хоч вони були людьми цивільними, відправили до сумновідомих таборів для полонених офіцерів – Козельського, Осташківського та Старобільського (15 тис. осіб, яких там утримували, розстріляли в квітні–травні 1940 р.).

Арештованих кваліфікували як «ворогів народу», «шпигунів», «спекулянтів», «паразитів» і засуджували переважно за статтями 58 і 59 Кримінального кодексу, що передбачало довготривале ув'язнення, заслання у глиб СРСР або смертну кару. За рішенням судових та позасудових органів у справах НКВС, у Західній Україні в січні–травні 1941 р. із 5 064 засуджених кожний 10-й одержав вищу міру покарання, 40,6 % були позбавлені волі терміном до 10 років, 34,8 % – до 5 років. Усього серед 65 тис. осіб, заарештованих протягом вересня 1939 р. – травня 1941 р. органами НКВС у Західній Україні, яким були пред'явлені конкретні обвинувачення, найбільшій кількості, 32,8 тис., інкримінували так званий нелегальний перехід кордону, 13,4 тис. – належність до «контрреволюційних організацій», 2,6 тис. – «контрреволюційну агітацію», 748 – участь в антирадянських змовах⁶¹.

Серед репресованих значну частину становили інтелектуали, високоосвічені, талановиті люди. Жертвами безперервних арештів у Львові стали, зокрема, професори і доктори Людвик Дворжак, Здіслав Стахль, Ян Пекалкевич, Антоній Деринга, Александер Рачинський, Пьотр Кальве, Віт Кльоновецький, Владислав Намисловський та інші авторитетні вчені, а також велика група допоміжних наукових працівників⁶². Арештів не уникли відомі літератори Владислав Броневський, Александер Ват, Тадеуш Пейпер, Войцех Скужа, Анатоль Стерн, Вацлав Грubbінський, Тадеуш Парніцький, актор Юліуш Баліцький⁶³.

Репресій зазнали представники кожної професійної групи інтелігенції. Зокрема, з роботи було звільнено, часто без подання причин, багатьох фахівців права: у Львівському університеті професорів Юліана Новотного, Юліуша Макаревіча, Каміла Стефка, Вацлава Осуховського, Тадеуша Біга, доцентів

⁶⁰ Білас І. Репресивно-каральна система в Україні. 1917–1953: суспільно-політичний та історико-правовий аналіз: у 2 кн. Київ, 1994. Кн. 1. С. 136.

⁶¹ Підраховано за: Горланов О. А., Рогинский А. Б. Об арестах в западных областях Белоруссии и Украины в 1939–1941 гг. *Репрессии против поляков и польских граждан*. Москва: «Звенья». 1997. С. 101–112.

⁶² Bonusiak W. *Małopolska Wschodnia i Wołyń w czasie II wojny światowej*. Rzeszów. 2022. S. 371.

⁶³ Ibid. S. 409.

Вільгельма Раппе, Войцеха Хайноша⁶⁴. У дуже скрутному становищі опинилося духовенство, воно за самою своєю суттю не вписувалося до держави воєнного атеїзму, де влада вважала релігію «знаряддям уярмлення трудящих» і прагнула її викоринити. Загалом, упродовж вересня 1939 р. – червня 1941 р. на західноукраїнських землях радянська адміністрація ще відносно обережно й поступово впроваджувала дискримінаційні заходи щодо християнських Церков, зважаючи на те, що вони базувалися на потужній традиції існування і мали великий авторитет у суспільстві. Головний акцент у боротьбі з «релігійними забобонами» тоталітарний режим зробив на матеріально-фінансових та організаційних обмеженнях діяльності Церкви. З небаченими труднощами зіткнулися церковні інституції-монастирі, навчальні заклади, видавництва тощо. Монастирі були закриті, ченці розігнані. Монастирські культурні надбання, насамперед бібліотеки й архіви, зазнали нищення. Усі релігійні видавництва були націоналізовані, друкування релігійної літератури і преси – заборонене. 30 жовтня 1939 р. радянська адміністрація закрила теологічний факультет Львівського університету, ще через кілька днів – римо-католицьку семінарію. Змушені були припинити діяльність Богословське наукове товариство, Богословська академія, духовна семінарія. Фінансові обмеження зачепили всіх священнослужителів: накладені на них надмірні податки зазвичай перевищували їхні фактичні доходи. Під гаслами утвердження науково-атеїстичного світогляду трудящих здійснювався адміністративний тиск на духовенство, яке намагалося в міру можливостей сконсолідувати вірян навколо себе, нейтралізувати негативний вплив нової суспільної дійсності на моральний стан населення, протидіяти заходам, спрямованим на насильницьку секуляризацію громадського й особистого життя. Тож не випадково десятки священників, спершу римо-католиків, а згодом і греко-католиків, потрапили під перші хвилі арештів і депортацій.

Найбільших втрат зазнала інтелігенція краю під час проведення в західних областях УРСР чотирьох масових депортацій, які влада мотивувала необхідністю очистити регіон від «неблагонадійного елемента». Тисячі представників інтелігенції, охопило з біженцями із Закарпаття та Польщі, разом зі сім'ями були примусово вивезені вглиб СРСР – у Сибір, Казахстан, північні регіони європейської частини Російської Федерації, де їх не забезпечували необхідним житлово-побутовим, продовольчим і промисловим постачанням, медичним обслуговуванням, роботою за спеціальністю. Депортованим не вистачало найнеобхіднішого, серед них панували злидні та голод. 24 грудня 1940 р. депортований із Трускавця колишній начальник місцевого поштового відділення М. Харкавий у листі до А. Шептицького писав: «Наше положення на Сибірі є дуже тяжке. Не маємо ні відповідного убрання на сибірські холода, ні відповідної поживи, все боліємо, ніде заробити на життя, бо зима, ні копійки при душі. Зароблену літом бульбочку по хазяях ми за три місяці зими вже з'їли, живимось чиром (муку заколочену в зимній воді вливаєш до кипятку і заваруєш) рано і вечер. Обіду не знаємо ... Молока нема, цукру нема, капусти

⁶⁴ Ibid. S. 371–372.

нема, круп жадних нема, навіть паперу на лист вже не дістане. Коли ми хотіли купити тетрадь, т. є. шкільний зошит, то не вільно продати, бо ученикам не хватає. Люди кажуть, що на весну буде голод»⁶⁵. Люди, не підготовлені ні фізично, ні морально до життя в таких умовах, були приречені на голод, хвороби, непосильну працю в каменоломнях чи лісоповалах і смерть.

Під час першого етапу депортацій (10–13 лютого 1940 р.) із західних областей УРСР було виселено 17 206 родин, або 89 062 особи (існують й інші статистичні дані)⁶⁶. Це були переважно родини польських осадників, однак жертвами цієї каральної акції стало багато сімей українців, а також людей, що не підлягали під дію постанови Раднаркому СРСР від 5 грудня 1939 р., яка визначала характер першого контингенту депортованих із Західної України і Західної Білорусі. У ході депортацій, як згадували очевидці, «перед дім нещасної жертви заїжджало вантажне авто, енкаведисти наказували збиратися в дорогу, дозволяли взяти з собою малий клунок, саджали нещасні жертви на авта та під штиками вивозили їх на залізничний двірць ... Подорож залізницею тривала кілька тижнів»⁶⁷. Під час цієї акції людей часто брутально грабували, органи НКВС вилучали майже всі речі нещасних. Багато вивезених у Кіровську, Молотовську (Пермську), Вологодську, Архангельську, Свердловську області, Алтайський і Красноярський край, Комі АРСР померли дорогою до місця заслання.

Під час другої хвилі депортації, в ніч на 15 квітня 1940 р., зі Львова вивезли головню сім'ї військовополонених, які перебували у радянських тюрмах і концтаборах: офіцерів польської армії, колишніх поліцаїв, пожежників, чиновників держапарату, крупних власників та ін. – разом 10 475 сімей, або понад 32 тис. осіб⁶⁸. За даними НКВС УРСР, із Львівської області депортовано 3 003 сім'ї, або 8 958 осіб, Тернопільської – 2 096 і 6 374, Станіславської – 1 622 і 4 868, Рівненської – 1 436 і 4 535, Дрогобицької – 1 210 і 3 850, Волинської – 1 108 і 3 491 відповідно. Більшість депортованих становили сім'ї офіцерів (9 733 особи), поліцейських (9 308), представників польських і українських «націоналістичних контрреволюційних партій» (4 651), «розвідників та агентури» (4 002), чиновників (1 848), поміщиків і фабрикантів (1 259)⁶⁹. Людей вивозили за заздальгідь визначеною адресою, переважно до Північного Казахстану (Північноказахстанська, Павлодарська, Кустанайська, Акмолинська, Актюбинська і Семипалатинська області). Серед депортованих було багато дітей, жінок, людей похилого віку. Відомий український архітектор Ігор Старосольський згадував про квітневу депортацію: «Рядами стояли ешелони, до яких під'їздили вантажні машини з “новобранцями”. Під'їхала наша машина до товарового, як і всі вагону. В кінцях вагону були поверхові (може і триповерхові) нари. У вагонах були самі жінки і діти... На різних станціях ми доганяли (і довго стояли рядом) такі ж транспорти з других “галилейських” міст»⁷⁰.

⁶⁵ ЦДІАЛ України. Ф. 201. Оп. 1. Спр. 224. Арк. +127.

⁶⁶ Див.: Баран В., Токарський В. Україна: західні землі: 1939–1941 рр. Львів, 2009. С. 146.

⁶⁷ Важніші події за час більшовицької неволі / Календар Місіонаря на 1942 рік. Річник XXXVII. Жовква, 1941. С. 78.

⁶⁸ Баран В., Токарський В. Україна: західні землі: 1939–1941 рр. С. 154.

⁶⁹ Там само. С. 155–156.

⁷⁰ Старосольський І. Крутими дорогами. Спомини. Вересень 1939 – січень 1989 р. Львів: Видво М. Коць, 2000. С. 21–22.

Найбільшою була третя хвиля депортації (29 червня – 1 липня). За цей період із західних областей України було виселено 24,7 тис. сімей, або 57,8 тис. осіб, серед них 9,2 тис. так званих «одинаків»⁷¹. Тільки зі Львова (станція Підзамче) в 16 ешелонах вивезли 20 770 осіб, переважно біженців із західних і центральних воєводств Польщі, окупованих гітлерівцями, значна частина яких прагнула повернутися додому, оскільки умови життя та праці в СРСР їх не задовольняли. Кінцевим пунктом призначення зазвичай були Алтайський та Красноярський краї, Новосибірська, Свердловська, Архангельська, Омська області, а також автономні республіки РРФСР – Комі, Марійська та Якутська – на конкретно визначений термін – 20 років. За даними, наведеними В. Бараном і В. Токарським, більшість депортованих становили євреї – 84,7 %, поляки – 11,3 %, українці – 2,3 %⁷². Переважно біженці походили з міст, серед них було чимало представників інтелігенції. На спецпоселенні опинилося 8,2 тис. лікарів, агрономів, вчителів та ін., серед яких налічувалося 0,5 тис. висококваліфікованих спеціалістів і наукових працівників⁷³.

Під час червневої депортації 1940 р. до Львова прибули заступник наркома НКВС СРСР М. Меркулов і нарком НКВС УРСР І. Серов, які керували акцією. До операції залучили 2 200 оперативних працівників із Харкова, Сталіна (тепер Донецьк), Полтави, Одеси та інших міст. Про хід операції доповідали в Москву що дві години.

Всього з території Західної України впродовж 1940–1941 рр. у ході чотирьох депортацій вивезли щонайменше 190 тис. осіб – поляків, українців, євреїв, представників інших національностей⁷⁴. Загалом, широкомасштабні репресії проти населення Західної України мали всі ознаки явища, яке в міжнародному праві визначається як злочин проти людяності.

У процесі накинутих зверху «реформ» у різних сферах суспільного життя краю, які часто здійснювали без будь-якого врахування реальних місцевих потреб і можливостей, було поставлено під сумнів саме існування багатьох груп людей інтелектуальної праці. Націоналізація промислових і торговельних підприємств, насильницький демонтаж кооперації, радянізація соціально-економічної і культурно-освітньої сфери позбавили багатьох підприємців, фінансистів, адвокатів, суддів, лікарів, вчителів звичного місця праці й засобів до існування. Під прапором боротьби із «засміченістю» установ і підприємств «класово ворожими елементами» у промисловості та залізничному транспорті Львова й області до 15 квітня 1940 р. було усунуто з роботи майже 10,9 тис. осіб, насамперед колишніх власників і керівників. Ще 1 820 спеціалістів було звільнено з роботи у навчальних закладах. Проведена до середини травня 1940 р. у Львівській міській раді «чистка кадрів» позбавила роботи 15 колишніх офіцерів польської й австрійської армій, 2 домовласників, 2 управителів фільварку, 4 дітей священників⁷⁵. Типовим стало явище, коли без достатніх пояснень – часто,

⁷¹ Баран В., Токарський В. Україна. Західні землі... С. 168.

⁷² Там само. С. 171.

⁷³ Там само. С. 171–172.

⁷⁴ Bonusiak W. Małopolska Wschodnia i Wołyń w czasie II wojny światowej. S. 130

⁷⁵ Держархів Львівської обл. Ф. П-3. Оп. 1. Спр. 4. Арк. 73–74.

з огляду на ідейно-політичні мотиви, саму внутрішню політичну атмосферу з властивою їй шпигуноманією і підозрлістю тощо – високоосвіченим фахівцям взагалі відмовляли в будь-якій роботі за їхньою кваліфікацією.

У ході націоналізації будинків постраждали сотні сімей колишніх урядовців, офіцерів, підприємців, лікарів, адвокатів, учителів. Вони втратили свої квартири, чесно зароблене або успадковане майно, нерідко речі першої необхідності⁷⁶. Фізичні страждання посилювалися моральним приниженням, цинічним розтоптуванням людської та національної гідності.

В особливо скрутному становищі опинилися біженці з центральних і західних воєводств Польщі – переважно євреї та поляки. Багато з них, поспіхом втікаючи від небезпеки опинитися під німецькою окупацією, не встигли взяти зі собою найнеобхіднішого: теплих речей, взуття, одягу для дітей. Вони, зрозуміло, не були забезпечені постійним житлом, часто тулилися в переповнених, не пристосованих до життя приміщеннях серед холоду, сирості, антисанітарії. Невизначений політико-правовий статус біженців, їхнє прагнення повернутися додому, де вони залишили свої квартири і рідних, або, як в абсолютної більшості євреїв, – виїхати на Захід, зумовлювало щонайменше насторожене ставлення до них органів радянської влади. Надії багатьох біженців-інтелігентів влаштуватися на роботу за фахом виявилися не більше, ніж ілюзією.

Непорушним принципом кадрової політики більшовицького режиму в Західній Україні стало те, що на всі важливі керівні посади призначали працівників, які прибували зі східних областей УРСР, а також із РРФСР за скеруванням центральних партійних органів, всесоюзних та республіканських наркоматів і відомств. До грудня 1939 р. ЦК КП(б)У відібрав з-поміж керівних працівників східних областей 495 осіб на посади секретарів райкомів партії в західному регіоні республіки⁷⁷. Загалом, наприкінці 1939 р. – на початку 1940 р. зі Східної України в Західну було скеровано 1 534 адміністративних працівників, 60 осіб – на посади редакторів районних і багатотиражних газет, 265 – для заповнення вакансій в судах і прокуратурі, 1 215 – для роботи інструкторами та пропагандистами партійних комітетів, а також в установи торгівлі, фінансових органів та системи зв'язку⁷⁸. Головна причина – недовіра до місцевої інтелігенції, зокрема до її «політичного минулого», соціального походження, здогадуваного негативного ставлення до радянської влади. У квітні 1940 р. на першій Волинській обласній партійній конференції зазначалося: «До 50 % вчителів засмічені, серед них сини попів, офіцерів та ін.»⁷⁹. Одночасно на першій Львівській обласній партійній конференції один із керівників прикордонних військ НКВС наголо-

⁷⁶ У листопаді 1939 р. керівник Львівської обласної прокуратури Харитонов повідомляв, що останнім часом були зафіксовані випадки, коли працівники різних новостворених установ, а також представники військових частин самовільно займають помешкання, які належать жителям Львова, і під час цього нерідко незаконно відбирають у власників їхні речі та меблі (Charitonow. Z prokuratury obwodowej. *Czerwony Sztandar*. 1939. 23 listopada).

⁷⁷ Тесленко Н. П. Партійное строительство в западных областях Украинской ССР (сентябрь 1939 – июнь 1941 гг.): автореф. дис. ... канд. ист. наук: 07.00.01. Львов, 1979. С. 12.

⁷⁸ Кучерпа М., Вісин В. Волинь: 1939–1941 рр. Луцьк: Волинська обласна друкарня, 2005. С. 44.

⁷⁹ Там само. С. 88.

сив: «Я перевірів матеріал відносно засміченості кадрів, висунутих з місцевого безпартійного активу. Засміченість надзвичайно велика. Приміром біля 25 % в нашому кооперативному, господарському і вчительському складі є чуждих для нас людей, які навіть не думають перебудуватися, проводити політику нашої партії в справі господарського зміцнення погранполоси. В рішеннях нашої партійної конференції треба записати, щоб партійні органи повсякденно звертали увагу на зміцнення кадрів погранполоси, в справі очистки кадрів від соціально-чуждих, фашистських, шпійонських і всяких інших елементів»⁸⁰.

Через постійні репресії радянська держава була позбавлена належного кадрового резерву в політичній, економічній, суспільній сферах, чия професійна підготовка і компетентність відповідала б запропонованій посаді. Тому серед надісланих на західноукраїнські землі «уповноважених», зайнятих на відповідальній роботі партійних, радянських, адміністративних органах регіону, переважали малокомпетентні особи, загальна освіта яких не перевищувала рівня середньої школи. Зате ці люди пройшли сувору школу сталінського виховання, навчилися беззастережно підкорятися партійній дисципліні, тому саме на них головно базувався тоталітарний режим у реалізації планів повної інтеграції новоприєданого краю в загальнорадянський простір.

Унаслідок докорінної реорганізації громадсько-політичного, економічного і культурно-освітнього життя в регіоні чимало колишніх сфер прикладання кваліфікованої праці для багатьох фахівців було зруйновано. Їхній соціальний ліфт пішов донизу, актуальною стала перспектива безробіття або необхідність зміни спеціальності. Але й це часто не рятувало, оскільки саме вони серед перших потрапляли під скорочення на новій роботі. 7 січня 1940 р. бюро Львівського обкому партії констатувало засміченість «відповідальних ділянок роботи в Жовківському і Кам'яно-Струмилівському повітах», куди, мовляв, «пролізли класово-ворожі елементи». Як приклад подавали те, що в Кам'яно-Струмилівському повіті завідувачем відділу соціального захисту був колишній польський суддя, а інспектором цього відділу – колишній адвокат. Очевидним упущенням в роботі партійних органів Жовківського повіту називали те, що в тамтешньому земельному відділі на посаді рибовода «перебував до останнього часу колишній польський суддя»⁸¹.

Формування керівних кадрів із місцевого населення відбувалося переважно з-поміж осіб пролетарського походження, так званих «висуванців». Більшість серед них становили особи без спеціальної освіти, які до того були безробітними. У Львові за короткий час для керівництва націоналізованими підприємствами призначили 117 робітників, і це за наявності в місті тисяч кваліфікованих спеціалістів (на 5 жовтня 1939 р. у Львові зареєструвались як безробітні 1 462 інженери)⁸². У своїй діяльності «висуванці», що не володіли необхідною кваліфікацією і досвідом, потайки покладалися на допомогу і консультації дипломованих спеціалістів, які змушені були вдовольнитися такими додатковими обов'язками.

⁸⁰ Держархів Львівської обл. Ф. П-3. Оп. 1. Спр. 4. Арк. 140–141.

⁸¹ Там само. Спр. 6. Арк. 8.

⁸² Держархів Львівської обл. Ф. Р-221. Оп. 1. Спр. 34. Арк. 175.

Дискримінаційні заходи здійснювали проти багатьох категорій інтелігенції. Відповідно до постанови політбюро ЦК КП(б)У від 27 грудня 1939 р. «Про виплату пенсій пенсіонерам б[увшої] Західної України», лише у Львові відмовили в одержанні пенсій 4,3 тис. особам – колишнім державним урядовцям, зокрема воєводам, високим чиновникам міністерств та інших відомств, директорам, яких призначав польський уряд, а також генералам, офіцерам, жандармам, прокурорам, головам і членам окружних судів, священникам⁸³. Не в кращій ситуації опинилися й інші пенсіонери, виплату пенсій яким майже припинили у жовтні 1939 р. Недосконалість радянського пенсійного законодавства, затримка з організацією місцевих органів соціального страхування, бюрократична «советська» тяганина у їхній роботі зумовили вкрай повільну процедуру переоформлення старих і призначення нових пенсій. Це спричинило потік скарг людей, які втратили засоби для існування. Спостерігалися численні випадки неправильних рішень про призначення пенсій. До початку 1941 р. пенсії виплачували не з фактичного заробітку, а за мінімумом, встановленим у СРСР. Загалом, рівень пенсійного забезпечення багатьох представників інтелігенції виявився нижчим, ніж за часів Польщі, що за умов товарного дефіциту і дорожнечі болісно вдарило по життєвому достатку їхніх сімей.

Подібні наслідки спричинила і грошова реформа, здійснена 21 грудня 1939 р., яка повністю припинила обіг польського злотого на території Західної України. Реформа мала явно виражене конфіскаційне спрямування й остаточно знецінила заощадження львів'ян. Усі злоті на банківських рахунках і внесках в ощадкасах обмінювали на карбованці за співвідношенням 1:1, але не більше 300 злотих на особу.

Прагнення радянської влади прискорити процес радянзації західноукраїнських земель, здійснити повне нівелювання їх у складі СРСР, нескінченний терор, ігнорування елементарних прав населення – усе це давало щораз більше аргументів на користь розуміння згубності політики сталінського режиму й необхідності боротися з ним. Відбувався постійний пошук форм і методів боротьби різних верств населення, тривало своєрідне «зондування» радянської дійсності щодо найраціональніших опозиційних акцій. Головними пасивними формами стихійного протесту інтелігенції стали бойкот виборів до Народних зборів, Верховних Рад СРСР, УРСР, місцевих рад депутатів трудящих, відмова від прийняття громадянства СРСР, виїзд (деколи нелегальний) за кордон, надання допомоги особам, які перебували на нелегальному положенні, скарги на дії різних органів влади щодо порушення конституційних прав і свобод, відмова від підписки на державні облигації, саботаж більшовицьких антирелігійних «починань» тощо. І хоча політичне забарвлення мали далеко не всі протестні акції, але навіть у пасивних формах опір інтелігенції переважно означав неприйняття нав'язуваної їй моделі поведінки і суспільного устрою.

Загалом, організований антирадянський рух опору був надзвичайно різнобарвний, і всі його національні течії існували незалежно одна від одної та діяли ізольовано. Основу його формування у поляків склали офіцери, які уникли ареш-

⁸³ Держархів Львівської обл. Ф. Р-6. Оп. 1. Спр. 2-а. Арк. 47.

тів НКВС. За їхньої активної участі вже 26 вересня у Львові був створений штаб для організації військового підпілля, очолюваного генералом Маріаном Янушайтісом⁸⁴. Польський еміграційний уряд генерала Владислава Сікорського, командування збройних сил мали на меті повернення до її складу західноукраїнських земель і тому надавали особливого значення організації польського підпілля в цьому регіоні. Восени 1939 р. постала підпільна військова організація «Спілка збройної боротьби» (*Zwizek Walki Zbrojnej*). У листопаді було створено командування третього Львівського обшару, до якого увійшли Львівський, Тернопільський, Станіславський і Волинські округи, поділені на повіти і станиці⁸⁵. Керівництво польського військового підпілля давало вказівку низовим осередкам не виступати зі зброєю проти окупаційної влади, накопичувати сили, займатися антирадянською агітацією.

Крім військових, на терені Західної України виникли й існували інші польські конспіраційні організації, що представляли різні політичні напрями в польському суспільстві, зокрема Демократична партія (*Stronnictwo Demokratyczne*), Селянська партія (*Stronnictwo Ludowe*), Польська соціалістична партія (*Polska Partia Socialistyczna*) тощо. Серед них значний вплив на львівську інтелігенцію, особливо творчу, мала «Рада народова» (*Rada Narodowa*), створена у січні 1940 р. Ця організація, очолювана колишнім послом польського сейму, лікарем-нейрохірургом О. Домашевичем, виступала проти будь-яких спроб польсько-радянського зближення, а співпрацю з більшовицькою владою оцінювала як зраду⁸⁶.

Усі тодішні польські політичні сили прагнули відновлення Польської держави в межах її довоєнних кордонів, отже, зі збереженням у її складі Східної Галичини і Західної Волині. Загалом, польські підпільні організації, не відкидаючи ідеї збройної боротьби, головну увагу зосереджували на розбудові організаційної мережі пропагандистської роботи серед населення. Проте досвід багатьох із них виявився невдалим. НКВС зумів досить швидко й оперативно ліквідувати їхні структури. Окремі організації взагалі припинили існування, інші, насамперед «Спілка збройної боротьби», продовжували діяти, зазнаючи відчутних кадрових втрат.

Особливістю українського опозиційного руху було те, що його головним репрезентантом було молоде покоління, яке через притаманний йому радикалізм швидше позбулося наслідків психозу – страху перед новою владою. Цілеспрямовані зусилля керівництва ОУН, насамперед прибічників її бандерівської частини, що першою поставила у практичну площину підготовку масового збройного виступу для відновлення суверенітету України, привели до поступової активізації українського підпілля. У містах і селах Західної України утворювалися нові ланки, відбувалися зустрічі й наради окружних і повітових провідників, провадився обмін керівним персоналом між організаціями та революційним проводом

⁸⁴ Mazur G. Polskiej antysowieckie podziemie we Lwowie w latach 1939–1941. *Zarus problematuki. Stronki wojennej historii Ukrainy: zb. nauk. statej.* 2003. Вип. 7. Ч. 2. С. 116.

⁸⁵ Науменко К. Рух опору. Львів. *Історичні нариси / упоряд.: Я. Ісаєвич, Ф. Стеблій, М. Литвин.* Львів, 1996. С. 475.

⁸⁶ Podhorodecki L. *Dzieje Lwowa.* Warszawa, 1993. S. 215.

ОУН (Бандери), що перебував у Генеральній губернії. За даними офіційних звітів проводу ОУН, у західних областях УРСР до червня 1941 р. місцеві осередки були створені у 73,5 % населених пунктів регіону⁸⁷. Причому ставку на роботу в підпіллі було зроблено на молодь віком від 20 до 30 років, яка не підпала під підозру каральних органів. Зросла роль пропаганди серед студентства й учнів старших класів, які взяли на себе велику частку кур'єрської та розвідувальної роботи. Виконуючи завдання проводу, чимало націоналістів проникнули на виборні посади в місцеві органи влади, комсомол, де виконували розвідувальні функції⁸⁸. Проте, як і з польським підпіллям, органам НКВС вдалося локалізувати український конспіраційний рух, арештувати частину його членів, використовуючи агентурну інформацію, зізнання арештованих⁸⁹. Великий резонанс у Галичині одержав згаданий вище «Процес 59-ти», під час якого чимало підсудних, а це переважно студенти Львівського університету і старшокласники середніх шкіл, відкрито заявили про причетність до ОУН і прагнення боротися за незалежність Української держави.

Одним із найсильніших чинників протистояння утвердженню тоталітарного режиму в регіоні була наявність його відкритого опонента у вигляді Церкви, насамперед Греко-Католицької, яку більшовицькій владі так і не вдалося підпорядкувати своєму контролю. Значний резонанс у галицькому суспільстві викликали протестні акції митрополита А. Шептицького, зокрема проти закриття монастирів, непосильних податків на Церкву та духовенство, проти заборони релігійної обслуги (сповіді, Причастя, соборування) хворих і вмираючих по шпиталях. В умовах, що склалися, нова влада не наважилася вдатися до прямих персональних репресій щодо митрополита, зваживши на його величезний авторитет серед населення. Щобільше, після його звернення безпосередньо до першого секретаря ЦК КП(б)У М. Хрущова були переглянуті найбільш кричущі випадки надмірного оподаткування священників⁹⁰. Діючи у правовому полі Радянського Союзу, А. Шептицький вміло використовував задеклароване в сталінській конституції право на свободу совісті, аби вивести духовенство і вірян з-під удару тоталітарного режиму. У листах до державних органів він також опротестував методи насильницької колективізації і розгнуждану антирелігійну кампанію. На початку 1940 р. А. Шептицький звернувся з листом до начальника Львівського обласного відділу народної освіти Жарченка, у якому він рішуче протестував проти випадків «насильства над совістю дітей, при записуванні їх до т. зв. “піонерів”, спричинених фанатичною пропагандою безбожництва...»⁹¹. Автор звертав увагу на те, «що в школах для української християнської молоді шкільна влада назначає директорами і

⁸⁷ Гривул Т. Військово-політична діяльність Організації Українських Націоналістів на території західних областей України (вересень 1939 – червень 1941 рр.): автореф. дис. ... канд. іст. наук: 20.02.22 / Львівський національний університет імені Івана Франка. Львів, 2010. С. 8.

⁸⁸ Там само. С. 9, 13.

⁸⁹ За даними націоналістичних джерел у 1939–1941 рр., радянськими каральними органами за підозрою у належності до ОУН було заарештовано щонайменше 5 тис. осіб. Там само. С. 12.

⁹⁰ Див.: Боцюрків Б. Українська Греко-Католицька Церква і Радянська держава (1939–1950). Львів: Видавництво Українського Католицького Університету, 2005. С. 45.

⁹¹ ЦДІАЛ України. Ф. 358. Оп. 3т. Спр. 14т. Арк. 15 зв.

учителями нехристиян, наповнених часом ненавистю до християнської релігії, ставляє школу в суперечність з дуже сильною християнською традицією українського народу»⁹².

Німецько-радянська війна не перервала процесу приборкання західноукраїнської інтелігенції, її «чисток». Поспішний відступ Червоної армії перед німецькою супроводжувався масовими розстрілами політв'язнів, значну частину яких становила інтелігенція. Блискавичне наближення німецької армії не давало часу на вивезення арештантів, тож, згідно з чинною інструкцією НКВС, усі засуджені на смерть або до тривалих термінів ув'язнення були розстріляні. Розстріли проводили без жодних списків, іноді просто в камерах. Енкаведисти живих не залишали. Загалом в останні дні червня – перші дні липня в тюрмах Західної України було знищено близько 22 тис. осіб, із них майже 5 тис. на Львівщині, серед яких на сьогодні вдалося встановити імена лише понад 2,5 тис. осіб. Серед жертв масових страт були українці, поляки, євреї, німці й особи інших національностей⁹³.

Водночас радянська влада, намагаючись зберегти у своїх інтересах бодай частину львівської еліти й унеможливити її подальше використання в антирадянських цілях у тилу ворога, евакуювала на схід групу відомих письменників та науковців. В окремих випадках ця відбувалося примусово, всупереч волі людей. Деяких із них, як, наприклад, академіка К. Студинського, доцента П. Франка (сина І. Франка), після від'їзду зі Львова рідні вже ніколи не побачили ні живими, ні мертвими. Існує версія, що вони були страчені дорогою на схід.

Загалом, у вересні 1939 р. – червні 1941 р., у період утвердження радянського тоталітарного режиму в Західній Україні, роль і місце її інтелігенції у громадсько-політичному, соціально-економічному і культурному житті визначали насамперед стратегічні плани більшовицької влади щодо побудови на приєднаних до СРСР землях суспільства, подібного до радянського. Державно-політичні пріоритети нової влади зумовлювали необхідність створення тут якісно нової соціальної верстви – «соціалістичної інтелігенції», для формування якої планувалося використати частину наявного інтелектуального потенціалу. З іншого боку, здійснюючи карколомний соціально-політичний експеримент, який треба було завершити у гранично короткий термін, сталінський режим прагнув до повного нівелювання західного регіону України, а отже, до знецінення всієї національної інтелігенції як носія духовного багатства своїх народів. Поєднання цих завдань і визначило подальшу долю західноукраїнської інтелігенції, різні групи якої мали неоднакове становище, соціальні і життєві перспективи та перебували ніби в різних часових вимірах. Для тих, хто ставав на політичну платформу радянської влади, створювалися необхідні умови праці, відносний фінансово-матеріальний достаток, їх призначали на посади, які для багатьох виявилися полем для реалізації своїх здібностей, а подекуди й кар'єристських спрямувань. Інших,

⁹² Там само.

⁹³ Федущак І. До 65-ї річниці комуністичного злочину (червень 1941 р.). *Український визвольний рух*: науковий збірник. Львів, 2006. № 7. С. 137.

які за розрахунком керівництва СРСР були апорі не здатні на компроміс із новою владою або й взагалі не вписувалися в тоталітарну політичну й соціальну систему, піддавали цілеспрямованій маргіналізації та виводили на периферію суспільства й поза його межі. До того ж позбавляли і так обмежених громадянських прав. Для багатьох із них реальністю стала перспектива поповнити контингент ув'язнених, депортованих, знищених. Загалом, репресії не оминули жодної професійної групи інтелігенції. Упродовж усього зазначеного періоду до західноукраїнської інтелігенції не виявляли повної політичної довіри. Представники інтелігенції, як і все місцеве населення, були для більшовицької влади людьми другого сорту.

Олександр Луцький